

УДК 340.5

Микола Марченко,

канд. юрид. наук,
доцент кафедри цивільного, господарського та кримінального права
Інституту права та суспільних відносин
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

СТАНОВЛЕННЯ ПРИВАТНОГО ВИКОНАВЦЯ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто історико-правовий аспект становлення виконавчої служби загалом. Розглянуто виконання судових рішень протягом довгого періоду. Виділене існування приватного виконання судових рішень. Внесено пропозицію щодо створення професійних судових виконавців та запровадження інституту приватних виконавців в Україні.

Ключові слова: виконання судових рішень, державний виконавець, приватний виконавець, примусове виконання, судовий пристав.

Актуальність дослідження. Упродовж декількох років в Україні активно став обговорюватися стан виконання судових рішень. Статистичні дані про стан виконання в Україні судових рішень, на жаль, є невтішними. Більше ніж половина рішень, які набули законної сили, так і залишаються невиконаними. Причини такого явища найрізноманітніші: це й значне завантаження державних виконавців, і низький рівень оплати праці, що зумовлює дефіцит кваліфікованих кадрів в органах Державної виконавчої служби, і недосконалість чинного законодавства тощо.

Тому постало питання реформування сучасної виконавчої служби у тому числі й шляхом запровадження інституту приватних виконавців, аналогічного тому, що існує в країнах Європи. Адже особа, яка звертається з позовом до суду, має на меті не лише отримання позитивного судового рішення, але й реального захисту свого порушеного права чи інтересу шляхом виконання такого рішення. Проте варто зауважити, що запровадження інституту приватних виконавців є досить складним і вимагає виваженості в прийнятті рішень й поетапності їх втілення.

Стан дослідження. Виконавче провадження розглядалось досить уважно за різних часів. Питання історико-правового становлення інституту приватного виконавця розглядалось частково чи опосередковано у працях А. Авакяна В. Авер'янова, А. Авторгова, В. Афанасьєва, О. Бандурки, Ю. Битяка, В. Беяневича, І. Бородіна, І. Голосніченко, Ю. Білоусова, Ф. Бортняк, Р. Ігоніна, М. Гурвич, М. Юкова, В. Кузнецова, М. Треушнікова, В. Шерстюка, Д. Притики,

В. Сухонос, М. Титова, Г. Ткачової, С. Фурса, В. Чернадчук, С. Щербак, В. Щербини та інших науковців. Проте дослідження історичного процесу становлення сучасної Державної виконавчої служби України та появи у світі інституту приватних виконавців не було повністю здійснено.

|| **Метою** даної статті є історико-правове дослідження становлення інституту приватного виконавця.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для кращого розуміння історико-правової природи діяльності Державної виконавчої служби України звернемося до джерел минулого. Їхні формулювання прямо або опосередковано вказують на адміністративно-правові напрями діяльності державних службовців. Також періодично будемо посилалися на правові пам'ятки історії, що підтверджують їхнє існування.

Формування системи органів примусового виконання рішень на території нашої країни нерозривно пов'язано з розвитком судової системи, в якій визначалися й особи, на яких покладалися обов'язки виконання судових рішень. У період княжої доби в договорі Великого Новгороду з Великим князем Ярославом Ярославовичем 1270 року такі особи названі приставами [1; 2] та наділені відповідними владними повноваженнями щодо застосування заходів примусового виконання судових рішень.

Пристав залишався головною посадовою особою в системі органів примусового виконання рішень і в наступні історичні періоди, коли змінювався соціально-політичний

устрій, реформувалася судова система тощо. Упродовж існування князівства обов'язки з виконання рішень виконували княжі тіуни, вірники, мечники, отроки. У періоди підпорядкування українських земель Великому князівству Литовському, а згодом приєднання до Речі Посполитої на їх території діяли норми магдебурзького права, згідно з яким виконання рішень покладалося на судового пристава, який вибирався суддею з-поміж вільних громадян та мав право брати забезпечення, заарештовувати, накладати заборони щодо будь-якої людини та її майна по праву, коли він уповноважений до того судовим рішенням [1, с. 247].

Після входження в 1654 році більшості українських земель до Московського царства, а згодом Російської держави, на їх територію поширюється дія «Судебника Івана III 1497 г.», за яким виконання рішень судів проводилось приставами, надольщиками, а інколи самими стягувачами, а згодом «Уложение 1649 г.» взагалі узаконило пристава як орган виконання, який проводив виконавчі дії під керівництвом воєвод [3, с. 94]. Починаючи з другої половини XVIII ст. виконання судових рішень покладалося на посильного суду, який за місцем виконання звертав стягнення на майно в присутності не менше трьох шляхтичів, яких запрошувала особа, на користь якої виконувалося рішення [2, с. 142-143].

У період абсолютизму в Російській Імперії Статутом цивільного судочинства 1864 року судовим приставам надано особливий статус спеціальних службових осіб для виконання судових рішень, які були створені при касаційних департаментах правлячого сенату, судових палатах і окружних судах, а також при мирових суддях та їх з'їздах [1, с. 9]. Діяльність судового пристава характеризувалась самостійністю, коли суд чи органи прокуратури не могли ініціювати контроль за здійсненням виконавчого провадження.

У такому вигляді інститут судових приставів функціонував до 1917 року, коли після жовтневих подій у нових політичних умовах почалося реформування не тільки державного устрою, але й правової системи. Першим декретом про суд від 22 листопада (5 грудня) 1917 року радянська влада ліквідувала окружні суди, судові палати та правлячий сенат зі всіма департаментами, військові та морські суди, а також комерційні суди [4], тим самим скасувавши й інститут судових приставів. Натомість функції з виконання судових рішень відійшли до волосних та сільських виконкомів, органів міліції та інших органів, утворених з ініціативи народу, а Декрет про суд № 2 нормативно закріпив положення про можливість виконання судо-

вих рішень різними органами до прийняття особливого декрету про виборні органи виконання [5], тобто наступив період розбалансованості системи інституту примусового виконання судових та інших рішень.

Водночас у період національно-визвольних змагань 1917–1920 років, у часи Центральної ради, гетьманату Скоропадського, Директорії, до складу Генерального Суду входили і три судові виконавці, прямим обов'язком яких було виконання судових рішень. У період радянської влади Постановою Народного Секретаріату від 4 січня 1918 року «Про запровадження народного суду», а згодом Декретом РНК УРСР «Про суд» від 14 лютого 1919 р. затверджено Тимчасове положення про народні суди і революційні трибунали. У цей період запроваджено інститут судових виконавців, завданням яких було сприяти народним судам у діяльності з виконання судових рішень [3, с. 97]. Затверджене цим Декретом Тимчасове положення про народні суди і революційні трибунали УРСР визначило, що судові виконавці обираються радою народних суддів з осіб, які користувалися активним і пасивним виборчим правом, і саме вони визнавалися тим органом, який сприяв суду у здійсненні функцій з виконання судових рішень [1, с. 32]. Згодом Положенням про місцеві органи юстиції, затвердженим наказом Нарком'юсту УРСР 9 червня 1920 року, було визначено, що судові виконавці є органами з виконання судових рішень народних судів з передачі присудженого майна стягувачеві або продажу описаного майна та забезпечують позов, охорону майна, яке підлягає судовому спору, а також на них покладалося виконання доручення підлеглих Рад зі стягнення, що проводилися за постановами інших органів Радянської влади, перед якими зобов'язані були звітувати про свої дії [1, с. 36]. Все це вказує на те, що держава стала приділяти все більше уваги вдосконаленню системи органів примусового виконання рішень, розширювала повноваження судових виконавців і тим самим формувала єдиний орган примусового виконання не тільки судових рішень, але й рішень інших органів.

Своєрідним кодексом судового виконавця став «Наказ судовим виконавцям» 1927 року, який конкретизував порядок дій судових виконавців, надав їм право складати протоколи щодо осіб, які чинили опір під час здійснення виконавчих дій тощо. Водночас судовому виконавцю заборонялося посягати на гідність боржника, зокрема проводити особистий обшук боржника [6, ст. 20].

Таким чином, інститут судових виконавців залишався ключовим органом у механіз-

мі примусового виконання судових та інших рішень, а судові виконавці перебували в штабах судів і у своїй діяльності безпосередньо підпорядковувалися судам.

Таким чином, процес становлення інституту державних виконавців є довготривалим, тому навіть не варто говорити про його важливість для нашого суспільства. Але за результатами історико-правового аналізу можна сказати, що правова система України цілком залежала від впливу законодавства Польщі, Литви, Росії, Німеччини, під владою яких перебувала значна частина українських земель із кінця XIV до першої половини XVII століття. Найбільш прогресивними нормативно-правовими актами того періоду були Магдебурзьке право та Литовські статuti, які діяли й на території України.

Основним актом Магдебурзького права вважається Саксонське зерцало, укладене у XII-XIII століттях. У статті 56 цієї історичної пам'ятки визначені повноваження судового виконавця, що обирався суддею з числа вільних громадян. Він мав право брати забезпечення, заарештовувати, накладати заборони щодо будь-якої людини та її майна по праву, коли він уповноважений до того судовим рішенням, та отримував заробіток за рахунок боржників. [7, с. 247-248]. Удосконалений механізм примусового стягнення боргів, визначений у правовій пам'ятці «Саксонське зерцало», діє й сьогодні та визнавався перспективним протягом восьми століть. Продовжуючи дослідження пам'яток правової історії, звернемо увагу на зміст I Литовського статуту 1529 року, де визначено, що рішення суду виконувалися дитячими, які служили при вєводах чи старостах. Однак до їх послуг зверталися у разі, коли було вчинено тяжкий злочин або коли пан, якому належала особа, що вчинила злочин, не виконував власноруч рішення суду [8]. На основі тексту Статуту можемо наголосити, що посада дитячого існувала протягом тривалого часу, що може бути підтвердженням важливості та корисності для організації державного управління в ті часи.

Таким чином, на території України з кінця XIV до першої половини XVII століття існувало два напрями виконання судових рішень. Згідно з першим судові виконавці були посадовими особами, входили до складу судових органів і безпосередньо виконували судові рішення (державні виконавці). Другий характеризується наявністю безпосередніх судових виконавців, але їхні права делеговано земельним власникам, тобто панам, що зменшувало необхідну кількість безпосередніх державних службовців у сфері державної влади та вимагало сталої системи

контролю за виконанням судових рішень (приватні виконавці).

Історичний статус приватного виконавця, розвинений та доповнений науковими поглядами, є підґрунтям удосконалення елементної частини правового регулювання виконавчого провадження сучасного зразка, відповідно до демократичних засад державно-асоційованого примусового стягнення боргів [9].

Наступна історична пам'ятка, що висвітлює порядок виконання судових рішень на території України, – кодекс законів Русі, прийнятий на Земському соборі 1649 року, – «Соборное Уложение 1649 р.». У цьому документі відображено розвинуту систему способів виконання судових рішень: продаж рухомого і нерухомого майна, правіж, видача головою до викупу, тобто видача невинного боржника кредиторю для відпрацювання боргу, відрахування із жалування стрільців. Виконання судових рішень здійснювалося, як і за Судебником 1497 р., тижневиками, а рішення щодо розшуку доручних записів або позивача, відповідача чи поручителя – приставами [10, с. 113-127]. Одночасно на території Запорізької Січі у другій половині XVI – на початку XVII століття військовий осавул стежив за виконанням судових рішень кошового отамана і військової ради [11, с. 169]. Отже, ми бачимо частковий перехід повноважень щодо примусового виконання рішень судів до поліцейської та військової систем.

Наприкінці XX століття процес побудови демократичної, правової держави потребував проведення організаційно-правових, структурних та інших заходів для функціонування усіх державних інститутів відповідно до сучасних умов. Саме тому в системі Міністерства юстиції України створений орган примусового виконання рішень – державна виконавча служба з відповідними управлінськими та процесуальними повноваженнями відповідно до законів України. Законом України «Про державну виконавчу службу» вирішено питання про створення відносно самостійної в структурі органів виконавчої влади служби примусового виконання рішень, визначено завдання, правовий статус та соціальний захист працівників державної виконавчої служби тощо.

Процес вдосконалення організаційних засад примусового виконання рішень триває і нині, результатом чого є створення Державної виконавчої служби України як центрального органу виконавчої влади, діяльність якої спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра юстиції України і яка забезпечує реалізацію

державної політики у сфері організації примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб) відповідно до законів [12].

У світі існують різні погляди на систему як державного, так і приватного примусового виконання судових постанов. Так, Гарі Бекер та Джордж Стіглер у своїй роботі вважають за краще поширення саме приватної системи у ті сфери права, де в основному користуються державною системою. Їхнім головним аргументом є те, що в основі державної системи примусового виконання лежить помилкова (неправильна) система заохочень [13].

Згідно з правилами приватної системи примусового виконання судовий виконавець є вільним професіоналом, котрий самостійно організує свою діяльність і несе повну майнову відповідальність за результати своєї роботи. Приватний судовий виконавець отримує повноваження від держави в особі органів юстиції та діє від імені держави. Зарахування на дану посаду регулюється законом та здійснюється, як правило, на конкурсних засадах. Держава регулює компетенцію приватного судового пристава, процедури діяльності, розмір тарифів та інших винагород, що стягуються як винагорода за роботу приватного судового пристава. Так само держава контролює і роботу приватного судового пристава, здійснює перевірки професійної діяльності, а також видає та відкликає ліцензії на право діяльності.

Як відомо, у Франції, Бельгії, Люксембурзі та інших країнах континентальної Європи судові виконавці – приватні особи, які працюють за ліцензією. Така ж система діє в деяких країнах Східної Європи, і починається процес її запровадження у постсоціалістичних країнах. Наприклад, така система з 2001 р. запроваджена у Чехії, де працюють і приватні судові виконавці, і штатні працівники суду. Перший досвід засвідчив, що приватні судові виконавці працюють значно ефективніше, але їхні послуги коштують дорожче. Із січня 2004 р. приватні судові виконавці в Чехії наділені новими повноваженнями: тепер вони будуть виконувати функції керуючих майном осіб, які перебувають під вартою [14].

Наприклад, на посаду судового виконавця згідно зі ст. 10 Закону Естонської Республіки «Про судових виконавців» можуть бути призначені громадяни Естонії, що пройшли стажування та склали іспит на отримання кваліфікації судового виконавця, виконали акредитовану державою навчальну програму академічної юридичної освіти, володіють мовою та мають високі моральні якості.

Не можуть призначатися на посаду судового виконавця особи, яких засуджено за вчинення умисного злочину, підозрювані, обвинувачені чи підсудні у кримінальних справах, відсторонені від посад судді, нотаріуси чи судові виконавці, особи, виключені з адвокатури, звільнені від публічної служби за скоєння дисциплінарного проступку, особи, які є неспроможними боржниками. Крім того, ст. 12 зазначеного Закону передбачається стажування кандидатів у судові виконавці.

Посади судових виконавців заміщуються на конкурсній основі. До складу конкурсної комісії входять суддя і судовий виконавець, призначені міністром юстиції, три представники Міністерства юстиції і один залучений юрист. Судовий виконавець призначається на посаду міністром юстиції безстроково та повинен прийняти посаду впродовж трьох місяців після призначення. До вступу на посаду судовий виконавець має скласти посадову присягу. Один раз на п'ять років провадиться атестація судових виконавців комісією з атестації.

Підсумовуємо, що правова історія, прогресивний міжнародно-правовий досвід надають можливість інституту приватних виконавців відродитися та посісти належне місце у системі правоохоронно-захисних органів сучасної України. Вважаємо за доцільне виділити певні пропозиції щодо покращення діяльності Державної виконавчої служби України:

- професіоналізація у виконавчій службі тягне максимальне виконання примусових судових рішень, що призводить до підвищення ефективності добровільного виконання подальших судових рішень;
- особа-стягувач вільно обирає або державну виконавчу службу, або приватного виконавця для повернення боргу і здійснення захисту своїх прав, свобод та інтересів;
- приватний виконавець здійснює свою діяльність на основі ліцензії.

Висновок

Отже, на основі історико-правового аналізу становлення інституту державних виконавців на теренах України встановлено, що на цей процес мали значний вплив сусідні держави, а також в тексті історичних документів прослідковується наявність так званих судових виконавців, що не були представниками держави. На прикладі позитивного досвіду європейських країн, в яких діє система приватних судових виконавців, можна сказати, що вони закріпили історичні напрацювання у сфері виконання судових рішень і в них успішно функціонують інститути державного і приватного виконання судових рішень.

Зважаючи на досвід країн, де успішно функціонує інститут приватних судових виконавців, зазначимо, що в Україні є всі передумови для утворення цього інституту. Але створювати його потрібно поступово, не руйнуючи основ, що вже успішно функціонують на сьогодні: створити відповідну законодавчу базу їхньої діяльності, наділити повноваженнями, аналогічними тим, що є у державних виконавців, створити квоту для практикуючих приватних виконавців. Тим самим ми створимо професійних судових виконавців, що позитивно будуть впливати на виконання судових рішень і сприятимуть зміцненню законності в Україні.

Список використаних джерел:

1. Гончаренко В. Д. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. для юрид. вищих навч. закладів і факультетів : у 2-х т. / [В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький] ; за заг. ред. В. Д. Гончаренка. – Т. 1. – К. : Ін Юре, 1998. – 504 с.
2. Пащук А. Й. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII–XVIII ст. 1648–1782 / А. Й. Пащук. – Л. : Вид-во Львів. ун-ту, 1967. – 179 с.
3. Скомороха Л. Державна виконавча служба: Історія і сучасність / Л. В. Скомороха // Право України. – 2002. – № 8. – С. 94–98.
4. Декрет о суде от 22 ноября (5 декабря) 1917 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/DEKRET/o_sude1.htm
5. Декрет о суде № 2 от 15 февраля 1918 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/DEKRET/o_sude1.htm
6. Наказ судовим виконавцям 1927 р. / О. Кузьменко, А. Авторгов // Правовий статус державного виконавця у радянському праві. – Право України. – 2007. – № 9. – С. 17–20.
7. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн : навчальний посібник для юрид. вищих навч. закладів і фак-в. – К., 1998. – Т. 1.
8. Статут Великого князівства Литовського 1529 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Litva/XVI/1520-1540/Statut1529/pred.phtml?id=2269>
9. О.С. Клименко. Щодо окремих аспектів діяльності державної виконавчої служби у дорадянський та сучасні періоди: порівняльно-правовий аналіз / О.С. Клименко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – №1. – С. 127–137.
10. Тихомиров М.И. Соборное уложение 1649 г. : учебное пособие / М.И. Тихомиров, П.П. Елифанов. – М., 1961.
11. Щербак С.В. Адміністративно-правове регулювання виконавчого провадження в Україні : дис. ... канд. юрид. наук / С.В. Щербак. – К., 2002.
12. Про затвердження Положення про Державну виконавчу службу України : Указ Президента України від 6 квітня 2011 року № 385/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents>
13. Ефективні інститути для приватного виконання Закону по Девіду Фрідману [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.daviddfriedman.com/Academic/Efficient_Inst_For_Priv_Enf/Private_Enforcement.html
14. Приватний судовий виконавець. Естонський досвід / Юридична газета. – 2004. – № 11(23) [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://www.debts.com.ua/pablav_rus.php?page=1&id=8
15. Універсальна десяткова класифікація // Довідник по УДК [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pu.virmk.ru/doc/UDK/>

В статье рассмотрен историко-правовой аспект становления исполнительной службы в целом. Рассмотрено выполнение судебных решений в течение долгого периода. Выделено существование частного исполнения судебных решений. Внесено предложение о создании профессиональных судебных исполнителей и введении института частных исполнителей в Украине.

Ключевые слова: исполнение судебных решений, государственный исполнитель, частный исполнитель, принудительное исполнение, судебный пристав.

This article discusses the historical and legal aspects of the formation of the executive service as a whole. Considered an enforcement of judgments for a long period. Highlighted the existence of private enforcement. Proposed to create professional bailiffs and to introduce a private enforcement in Ukraine.

Key words: enforcement of judgments, bailiff, private bailiff, enforcement, bailiff.

